

A háztáji gazdasági eredményeit egyszer majd szaktörténészeknek kell felmérni. Nehéz dolguk lesz, mert ugyan ki tartotta számon azt a töménytelen mennyiségű csirkét, kacsát, fél disznót, kolbászt, hurkát, tojást, szőlőt, gyümölcsöt, bort, pálinkát, amit a hazalátogató gyerekek szállítottak el évek hosszú során a többnyire úgyszintén a szülők összespórolt fillérein vásárolt Trabanton, Wartburgon, Skodán? És hány gyári munkás, tisztviselő, tanár, mérnök, orvos, egyetemi docens városi lakásába épült be egy kis jóféle háztáji verejték? És túl az anyagiakon, hány gyermeknek, s egyre inkább unokának jelentette ez a „háztáji kapcsolat” a mezőt, a dombokat, az erdőt, a kék eget, a szabadságot? A városi hazalátogatók pedig észrevétlenül megváltoztatták az otthoniak igényeit. Csúnyább, de kényelmesebb házak épültek mind gyakrabban fürdőszobával, még ha sok helyütt ássott kútból vezették is be a vizet, orosz katonáktól „kéz alatt” vásárolt búvárszivattyúval.

Csonka, szegényes és félszeg volt bizony ez a falusi polgárosodás; akárcsak a századvég és a századforduló paraszti feltörekvésében: a „lendületesebb polgári fejlődés” most is elmaradt. Az is valószínű, hogy a háztáji-téesz-melléküzemág megoldás a nyolcvanas évek közepére-végére kifáradt: megmerevedett, bürokratizálódott, hierarchizálódott, s a kilencvenes évek elején akkor is válságba jut, ha nem jön a Nagy Átalakulás. Növelte a bajt a sok esztelen egyesítés meg a faluk embertelen körzetesítése és „funkciótalanítása”. Azonban még ez sem mentheti fel a mai politikusokat attól, hogy szembenézzenek saját mulasztásaikkal és hibáikkal. És ha a történész a közelmúltból csak a rosszat meg a bajt mutatja meg, könnyen igazolhatja a mai hibák válogatás nélküli áthárítását az elődökre, és az egyetlen nagy „bolsevista csódtömeggé” mitizált „negyven évre”. Bár igaz, hogy ehhez se történészekre, se igazolásra nincs szükség. Elegek a politikusok.

GÉCZI JÓZSEF

Paraszti jelenidő

„De hé a ken'di nem hagy!” – hajtogatta a téeszésítés nehéz éveiben Balogh Pista, a felsőbalotai határ mindentudó analfabétája. Még azt is tudni vélte, hogy az amerikaiak a Lovászi-tanya irányából sietnek a szorongatott parasztok segítségére. A többség csak legyintett erre a beszédre, hiszen ama októberi napokban mindnyájan ott füleltek a recsegő néprádió körül: nyugat akkor sem jött segítségre, máskor sem fog. „A kommunizmus dolgában mindnyájan isten kezében vagyunk. Egyszer vége lesz – de hogy mikor és hogyan?!”

Ti még megéritek – mondotta volt nagyapám a hatvanas évek derekán. (Akkorra már levonult a megaláztatások és az ijedtség nagy hulláma). Megszelídültek ugyan a kommunisták – fejtegette –, sokat engedtek. Már akár hatalmon is maradhatnak. Ám a rendszer úgyis megbukik. Nem azért, mert elnyomják a népek, hanem, mert semminek nincs gazdája. Csak a pazarlás folyik mindenfelé.

Nagyapám meghalt 1978-ban, a Biszku-féle fejlett szocialista bohózat utolsó évében. Bő évtizedre rá összeomlott az általános tulajdonnélküliség rendszere. Várt-

váratlanul lett vége a hosszúra nyúlt epizódnak, a dédapák álmaiból muszka közreműködéssel csúfolódott történelmi viccnek. Megdőglött a kétfejű borjú, mikor már éppen kezdtek gondolni sokan, hogy legalábbis ezen a tájon az egyfejű a kivétel. Ilyenkor ugyebár az emberek többségének örülnie kellene. Mégis a magárahagyatottság fojtogató érzése töltötte és tölti el a falut a rendszerváltás éveiben. Baljós vagy fáradt csend, ordítozás, panasz, keserűség és indulat mindenfelé. Ismét balul ütött volna ki a paraszt és a politika találkozása? Ő nem érti, vagy őt nem értik?

A parasztember – gondolom, nem csak a Duna–Tisza közén – már régóta figyelt a politikára. Akkor is, amikor az az urak játéka volt, akkor is, amikor az elvtársaké. Az emlékek kódébe vesző kádárium-korszakban ráérős bölcselkedés dívott. A nagypolitika időnként betette csizmás lábát a faluba, ilyenkor az elmélkedés közvetlen politikálásba csapott át. A húszas évektől a rádió, a hatvanas évek elejétől a televízió bevitte a világ zőrejét a faluba. A két nagy háború, valamint a forradalmas évek megjelenítették a horizonton a világpolitikát.

Azzal is tisztában voltak mindig a parasztok, hogy a szocialistának nevezett rendszer (érdekes, mindig kommunizmusnak hívták inkább) léte és vége nem elsősorban az itthoni „nagyfejűektől”, hanem messzi külső hatalmaktól függ. Az utolsó évtizedekben úgy viszonyultak ehhez a reménybeli fölszabaduláshoz, mint ahogy az égi adománnyal van az ember: ha jön, jön, ha nem jön, majd jön később.

Míndez azonban korántsem jelentett passzív elfogadást, belenyugvást, különösen nem megalkuvást. Ami a falusi emberre jutott, azt megtette. Együtt élt a kommunizmussal, mert máshol nem élhetett. Ha véletlenül hitt volna benne, mindjárt az elején ébredéshez segítették. Élt belőle vagy kívülre, kijátszotta, ahol tudta. Láta elhülyülni Brezsnjevet, látta aratáskor az egyre rozogább rozsdavörös birodalmi lépegetőket, és mellettük a nyugatnémet vagy amerikai kombájncsodákat. Betakarításkor, pálinkaméréskor találkozott a hódítókkal. Megvette tankjuktól a benzint, övükről a derekszíjat. Kádár János, akit az elején nagyon gyűlött, mert új Rákosit látott benne, és akit kezdett megszokni a hatvanas években, a szeme láttára veszítette el önmagát. Ennek a Jánosnak volt egy hepije: a szocializmus. Más egyebekben mintha ugyanazt az AHOGY LEHET mércét követte volna a „NAGY” politikában, amit az úgynevezett józan paraszti eszű polgár a téeszelnök, a párttitkár, a rendőr és az adóügyi előadó félelmetes négyeszőgében. Amidőn azután 1989 márciusában az „öreg” beledünnyögte a kamerába, hogy válság az pedig nincsen, leváltotta magát az egyszerű lelkekben.

Az örök időkre berendezkedő államszocializmusban végig ott vibrált valamiféle ideiglenesség. A szövetkezetek parasztsága sem rendezkedett be soha hosszú távra. Mindig az éppen adott rövid kis periódushoz, politikai hullámhoz igazította magatartását, nekirugaszkodásait. A nyolcvanas években környezetében is érzékelhette a lassú romlás jeleit. Előregedett gépek, egyre megfizethetlenebb ipari árak, mind nehezebben eladható termékek, lepusztuló közös telepek. Lejárt a könnyen szerzett állami támogatások kora, a Nagy Testvér mind kevesebb tömegárut vett át. Sehol egy kis vívmányvédő ideológiai támadás, ami pedig korábban mindig csalhatatlanul jelezte a fellendülést, a gyarapodást. A felső vezetésben szemmel láthatóan legyengült az agrárlobbi. A reformvezetés emelkedő közgazdász és pénzügyi zsenijeit újra csak teherviselő ágazatként kezelték a mezőgazdaságot. Ám még erről sem igen beszélt senki, vészjósló csendben lopakodott előre az agrárellenes reform. A Kádár mellett egymást taszigálva feltörekvő politikai technokrata garnitúrából senki sem beszélt a falu nyelvéen.

Megnyíltak a szájszilipek, elkövetkezett a szó-radikalizmus kora. Borsodban még fel-feljelentgettek valakit. Az Alföld déli részén már nemhogy a főnökök, de a feljelentők is igyekeztek felzárkózni a hangulathoz. A Fővadászok '88 májusi nyugdíjba küldése után pár hónappal már pártalapításokról suttogtak a falusi presszóokban. Fal mellett közlekedett első ijedtségében a téeszelnök, nem töltötték meg az adófelügyelő évi rendes demizsonját. 1989 január végén Pozsgay kimondja a „a kimondhatatlant” – és lám, még sem hasad az ég kárpitja. Március 15-én a teli harisnyanadrágos tanító nénik ijedezése ellenére nem történik semmi „szükségyszerű”. Nagy Imre temetése maga az oly sokszor elképzelt „elképzелhetetlen”. Októberben köddé válnak a párttitkári székek, s már ki is mondatik a Köztársaság. A maga elé meredő volt munkásórt a talponállóban megszánják egy sörrel. Novemberben bekövetkezik a „hihetetlen”: ledől a berlini fal, puskalövés sem hallik. Decemberben, januárban az alig pár hete még hősként ünnevelt reformpolitikusok hallgatagon pislognak a rájuk zúduló szitoközönbén. Egymást érik a lehetetlenségek. Románia sztálinista császára halott; a szovjetek szorgalmasan alákörmölik a saját kivonulásukról szóló megállapodást. Nem törődnek a nadrágjuk után kapkodó új bátrak csaholásával sem. Végül – aaj, dehogY végül! – végbemegey valami „szokatlan”. Szabad választás zajlik le, kortesbor, csendőrtoll, kékcédula, ifjúkommunista különítmények nélkül. Valami ilyesmire mondta az egyszerű pünkösdista soltvadkert asszony: „többet adott az úr, mint amennyit kértem”.

A változások földcsuszamlásszerű felgyorsulása meglepte a parasztságot (is)! Mi tagadás, helyzetétől, vérmérsékletétől, családi örökségétől függően meg is szelesedett egy kicsit. Mégis a nagy-nagy többség bízott abban, hogy az átalakulás során együtt fog érvényesülni a gazdasági ésszerűség és az igazságosság. (Az utóbbit ő is a meztelen politikai érdek aktuális fedőneveként fogta fel.) Bízott abban, hogy évtizedes erőfeszítései – jelentős többletráfördítésekkel és pályamódosításokkal ugyan – de folytathatók lesznek. Ahogy eltudósult gyermekei fogalmazták akkoriban: parasztból másfél évszázad után polgárrá válhat végre. És kikből lennének másból ezek a polgárok, ha nem az előpolgárosodási folyamat nyerteseiből: a régi tulajdonosok talpon maradt vagy újra talpraállt leszármazottaiból, valamint azokból, akik az örök vesztesek tömegeiből kiemelkedve a hatvanas évektől felküzdötték magukat a falusi középosztályba. Talán nem csupán naivságuk okán remélték, hogy lesz majd segítő politikai erő a remények beteljesítéséért rájuk váró harcban. Az újak által meghódítandó államtól is segítséget, vagy legalább jóindulatú passzivitást vártak. Számítottak a felhalmozott értékek nagyobb részének átmentésére.

Az agrárszféra rendszerlazító robotosai, partizánjai nem tekintették magukat hősöknek, hisz a maguk javát nézve vívták kis csataikat. (Apró kis hőstetteiket persze társasági vészhelyzetben fel tudták sorolni). Titkon bizakodtak azért valami ici-pici kis erkölcsi elismerésben. Egy-egy jó szóban, nem többen. Ehelyett megtört gerincű kollaboránsnak nevezték őket az ellenállás nagygyűléseken feltűnt újdonsült lovagjai. Ez csendült ki a négy kommunista mártír temetésén elhangzott nyugatos beszédekből és a másutt elharsogott magyaros szónoklatokból egyaránt. Nem a te műved a rendszer-váltás! – sziszegték felé a korholó hangok. Megválthatod magad, ha eljössz a gyűléseinkre, ha velünk együtt üvöltesz és ránk voksolsz. Mivel régi törvény a demokráciában, hogy egyszerre nagyobb feltűnés nélkül csak egy pártba léphet be, és különösképpen egy pártra szavazhat az ember, ezért a szavazatvesztők mindenkori kórusa még hangosabban zúgta a fenti ítéleteket. Aki nem áll sehová, az a múlt ügynöke, aki amoda áll, az az ellenség bérence.

Egyedül az agyagba döngölt szocialisták nem tették egyetlen sötét zárójelbe az egész múltat. Nem voltak abban a helyzetben. A többiek viszont egymást túllihegve bizonygatták: a Kádár-korszak még a Rákosi-éránál is alantasabb, mert körmönfontabban, puhábban, atyáskodó megtévesztéssel érvényesítette a diktatúrát. Bűnös mindenki, aki gyarapodott, tanult, házat épített benne, és néha még jól is érezte magát. Ha valaki nem vette észre, hogy kemény diktatúrában él, az tehát nemcsak megalkuvó, hanem ostoba is, hiszen engedte magát becsapni. A tudata elmaradt a léttől, fel kell világosítani, fel kell emelni – hangzik a régi sztálinista tétel népnemzeti és liberális köntösben.

Mérgében is mond vadakat az ember, nemhogy képviselő-választás idején. Ennyit még kortesidőket megélt nagyapáiktól is tanultak a falusiak. Jó ideig tehát sok mindent betudtak az élesedő kan,ánynak, a hatalmi harc emberi gyarlóságot próbára tevő természetének. A túl hangosan ordítózókat persze szavazatmegvonással büntették. A várakozásokkal ellentétben azonban az átmeneti idők nem múltak el a kampánnyal, sőt a hisztériák mára a politika rendes létezési módjává váltak.

A modernizációs zsákutcába futó, rendszert megdőntő (most jelző nélküli) forradalom alulról érlelődött. Lentről és fentről egyaránt indultak azok a törésvonalak, amelyek a végső szétporladást előkészítették. (Mikrokörnyezetben talán éppen a mezőgazdasági szövetkezetek története modellezte a legsajátosabban a nagytársadalmi folyamatokat). Az összeomlás kritikus időpontját külső hatalmak helyzete, kényszerlépései, illetve a belső strukturális változások bizonyos holtponton való átlendülése határozta meg. A rendszer önfelszámoló forradalma végül is értelmiségi és kispolgári rohamok formáját öltötte.

Korábban maga a hatalmi szféra, később a politikai rendszerváltás fedte el a forradalmi értékű változások gazdasági és szociális tartalmát. A nemzeti kerekasztaltárgyalások újra felszínre hozták a magyar politikacsinálók ősi, közjogi hajlamait. A négyigenes népszavazás, a körülötte kialakult hamis frontvonalak, majd az ezt követően felpörgő, hisztérizálódó politikai küzdelmek hatására tovább fokozódott a politikai „forradalom” beszűkülése. A gazdasági ügyek, a szociális kérdések mind-mind alárendelődtek az életre-halálra menő politikai csaták logikájának. Kampányeszközzé silányultak.

A politikai verseny résztvevői természetesen mindent megígértek a falu népének. (A könyvesboltokban kapható részletesebb programok egy kissé ugyan ellentmondásosabb jövőképet rajzoltak fel. Ám mint egy korabeli vita bátor és éppen fideszes résztvevője rámutatott, még a püspökök mindegyike sem vette a fáradságot ezek megvásárlására és át tanulmányozására. Az összes politikai erő az összes lehetséges hibát elkövette. A baloldal, a népiek, a konzervatívok, a kisgazdák, a liberálisok kölcsönösen semlegesítették egymás egyébként is csak vezérszavakban létező agrárprogramját. Csakúgy, mint a századelőn, csakúgy, mint a világháborúk után. A vitakérdések, az érvek, sőt gyakran még a szavak is ugyanazok. Az új helyzetből új hibák bőven erednek, új felismerések alig.

Aki a paraszti magántulajdont állította előtérbe, az reprivatizációról beszélt, és egy soha nem létezett kert-Magyarország restaurációjának utópiáját rajzolta fel. A kárpótlást hangoztatók nem szóltak egyértelműen a tulajdonról. A jóvátétel emlegetése nem hangzott őszintén, inkább csak a reprivatizáció és a kárpótlás elhárítását látszott szolgálni. A privatizációt hangsúlyozók piacgazdaságot, Európát, demokráciát ígértek. Homályban hagyták, kié is lesz végül a nemzeti vagyon, benne nem utolsósorban az

érzelmektől leginkább érintett tulajdon, a föld. A szövetkezetekről sem mondtak túl sokat, zöldbárázásban viszont nem mertek leszakadni a konzervatívoktól. Volt, aki jobbnak látta nem szólni semmit a mezőgazdaságról, inkább a keresztény értékeket, a nemzet újjászületését írta zászlajára. Legfeljebb az önkormányzatok és az egyházak tulajdonára tett óvatos célzásokat.

Aki a szerves fejlődés talaján kiállt a szövetkezetek értékmegőrző átalakulása mellett, az lényegtelennek nevezte a tulajdoni kérdést, és ellenezte a kárpótlást. Senki nem merte félhangosan sem elárulni a szövetkezeti tagoknak, az államigazgatási munkásoknak és egyéni gazdászoknak, hogy ha mi kellünk is Európának, a mezőgazdaságunk már biztosan nem. (A Bécsbe járó magyarokat pedig ez a közlés nem érte volna már egészen váratlanul.) Lehetett még bízni a szovjet birodalom időleges fennmaradásában. Ez esetben nemcsak Nyugat kivételes eljárással finanszírozott védőbástyája lehettünk volna. Silányocska termékeink pár évig még vevőre leltek volna, elhárítva ezzel az azonnali szembenézés kényszerét.

Egy ortodox kisebbség makacsul védte a „vívmányokat”, a „szocialista” szövetkezeteket. Visszatérés reményében búcsúztatta a szovjeteket. Még a Kádár-arcépes tábla sem állt meggyőzően a kezükben. Őket legfeljebb az a szegény mezőőr vette komolyan, aki még az utolsó közös aratás után is levetette a gazdák kocsijáról a plusz egy szalmabálát. Ő sem szavazott rájuk, mert a bukott kádereket plebejus indulattal utálta. A bálahordás után csüggedten legyintett egyet, hazaballagott a hatvanas években épített kis házikójába, melytől eltekintve ugyanolyan csóró maradt, mint apja annak előtte. Benne érkezett el a néhai szegényparasztság a végállomáshoz. A negyvenes években dűlőfelelősként elért hatalmi pályájának csúcsára. A rendszer gyermekeinek jó részét előbb értelmiségi, majd később már inkább csak szakmunkáslétebe emelte. Ő maga történetében először és utoljára egy kicsit polgár lehetett a kommunista diktatúrában – jelesül a hatvanas-hetvenes években. Most pedig ráköszöntött újra a már alig feudalisztikus kapitalizmus: maradéka proletár lehet vagy földönfutó. Választáskor nem volt könnyű helyzetben. Annyira azért nem szerette a téeszelnököt, hogy az Agrárszövetségre szavazzon. A szocialistákról rossz hírek jártak, a néppárt pedig elfelejtette közölni választóival, hogy ő a szegényparasztság, a szövetkezeti tagság, a földmunkásság pártja. A kampány előrehaladtával a kisgazdák is leleményesen leolvasztották eleinte gyorsan növekedni látszó szavazótáborukat. Nekik mindenesetre maradt egy elszánt bázisuk, akiket a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudtak maguktól eltaszítani. E kitaró csoport kivételével a mezőgazdaság-közeli választópolgároknak személyenként minimum három pártra kellett volna egyszerre szavazniuk ahhoz, hogy legalább reménykedhessenek politikai érdekeik érvényre jutásában. Jórészüik vállalva a mültra szavazás ódiáját, inkább otthon maradt.

A liberálisok bátorság határát súroló vakmerősége imponált a falusiaknak is. Szavaztak rájuk felvilágosult csoportok, falusi kisvállalkozók és politikailag infantilis apókák, anyókák egyaránt. Frazeológiájukban néhány tisztos kivételtől eltekintve nem igen köszöntek vissza a mezőgazdaság gondjai. Kisvárosi és nagyközségi aktíváik főként marginalizálódott vagy extravagáns értelmiségiekből, kispolgárokból kerültek ki. Inkább taszítottak, mint vonzottak. Baloldal-ellenességben edzett vehemenciával végigvitt kisgazdaellenes hadjáratuk a kampány finisében sokakat riasztott vidéken. Az MDF előretörése nyomán 1989 december végétől kétségbeesetten kereszténykedni és mértékletesen magyarkodni kezdtek. Ez sem tűnt túl hitelesnek. Kampányuk során talán mégis ott követték el azt a független elemzők által tapintatosan máig sem elemzett legnagyobb

ostobaságot, amidőn úgymond vegyes kinézetű híveiket szabad madarakkal fellobo-gózott autókba ültetve győzelmi konvojokat indítottak el a falvak, a kisvárosok irányá-ba. Harsány handabandázó csoportjaik avantgardizmusa bizonyára számos parasztot meghökkenített. Eme nevezetes kirajzás más emlékeket is ébresztett. Még szerencse, hogy nem teherautókkal száguldoztak. Mostanában a liberálisok is nagyon szövetkezet-pártiak lettek, és bizonyára nagyon agrárpárt lesznek a következő választások során. Mint minden más párt.

„A vidéki Magyarország pártja”, az MDF viszonylag jó indítás után rejtélyes okok miatt agrárügyekben, falupolitikában teljesen elmaszatólódott. A kisgazdaaktívák nagygazdás gőgje újraélesztette a régi falusi osztályharcos törésvonalakat. (Sok tanács-elnök köszönhette ennek „olgármesteri székét.”) Az MDF-es aktívák viszont mintha a rég letűnt nemzeti középosztály viselkedését kezdték volna utánózni. Nem is állt a leg-többjüknek jól. Nemcsak a minta hiánya miatt. Többségük valamiféle pozíciót betöltött az elnyomás vérzivataros éveiben. Nem ritkán a lakiteleki szellem szószólójaként tűntek fel olyan falusi orvosok, állatorvosok, jogászok, akiknek tiszta múltjuk abból fakadt, hogy párttagsági viszony hiányában is felvették őket annak idején a vadásztársaságba. Az agrárértelmisség szinte teljes kirekesztődése is megbosszulta magát. Éppen ők, a falusi középosztály leszármazottai lehettek volna egy modern konzervatív agrárpolitika kihordói. A jegyzőt, a gazdatisztet már Rákosi elkergette. A hetvenes évek hírhedt településpolitikája (iskolakörzetesítés, tévészösszevonások, faluegyesítések, vasútfőlszá-molások) megrikította, elűzte a falusi humán- és szakértelmisséget. A népi értelmisség felszívódott a városokban, eltávolodott gyökereitől. Az empátia, a terepismeret még az érzelmileg elkötelezetteknel is legyengült. A „népből jöttek” is sokfélék, ahogy a nép is az. Sokukban túlteng a küldetésudat, miközben rájuk jön a hidegrázás, ha egy csizmás láb közelít szőnyegükhöz. Alig kupálódik ki valaki az iskolában, máris óvni akarja az otthonmaradottak romlatlanságát. Félítették övéiket a fridzsider-szocializmustól a hatva-nas években. Számon kérték a fürdőszoba-használatot, óvták a hajszás gazdagodástól, kultúrfőlennyel bíralták a lacikonyházást, az előkterek konyhanövényekkel való betele-pítését. Ezek az értelmisségi vonások természetesen nem pártspecifikusak, mégis talán az MDF bázisán fedezhetők fel leginkább az átöröklődés jegyei. Egyik képviselőjük éppen a minap sürgette a népboldogító MDF-politika és a paraszti „őserő” találkozását.

AZ MDF tehát agrárkérdésekben elbizonytalanodott. Ebben nem kizárólag a koalíció nehézfüüi, a kisgazdák a ludasak, ez bizton állítható. Saját kormányát sem volt képes ellátni elvi iránymutatással. Az egymásra torlódo események és törvényhozási kényszerek mindig csak a valóság egy-egy szeletét villantották fel. A párt nemhogy be-folyásolni, alakítani volt képtelen kormányának agrárpolitikáját, egészében átlátni sem. Csak mostanában kezd összeállni mezei hadaikban valamiféle összkép az agrárium helyzetéről. Hüledezve nézik például, mi történt ez ügyben a privatizáció területén. Ne-héz a tükörbe belenézni. Könnyebb megkeresni a tükör mögött az ellenség kezét.

Szűk hatalmi politikai szempontból persze a legnagyobb kormánypárt nagyon is jól kezelte az agrárügyeket. Döntésközelit csoportjaikat mint gazdasági és szociális kér-dés nem érdekelte. Annál többet törődtek az általuk elképzelt rendszer intézményes biz-tosítékainak kiépítésével. A kárpótlási törvény elfogadásában meghatározták a törvény-hozás további menetét, az egyházak tulajdonának rendezésével elébe mentek bizonyos várható ellenlépéseknek. A terv legalábbis posztmodern ókonzervatív szempontból jónak tűnt. Kérdés, lesz-e ebből mozgósítható agrárbázis a következő választásokig.

Az MDF sem találta meg azt a politikusát, aki meg tudná szólítani a parasztságot. A parasztember jó szemmel veszi észre a hamisságot. Gazdatiszti modorban nem lehet előtte grófi szerepet játszani. Amúgy is áldatlan a vezető kormánypárt helyzete. Egyformán haragszik, sőt gyűlölködik rá a néhai kisgazdabázis, a csalódott szövetkezeti tagság és az oly sokszor megalázott agrárértelmiség. Az MDF-nek valamikor ugyanazt fogják a javára írni, amivel most ostorozzák: nem vezényelte le elég határozottan az agrárátalakulást. Ő politikált, a dolgok meg történtek.

Szinte egyedül a kisgazdapárt érzett rá, hogy a tulajdonnéküliség negyven évére a tulajdonkérdés középpontba állítása a leghatásosabb válasz. A reprivatizáció hirdetése egyaránt vonzotta a régi, ún. középosztály maradékait, a hajdani birtokos parasztság és a kisburzsoázia leszármazottait. A programot erőteljes ideologikus és érzelmi felhangokkal fogalmazták meg, önmagában ezért is szélsőségesnek tűnt sokak számára. A tulajdonjog visszaállításának konkrét módjáról, a használattól való esetleges különválasztásáról, a jóhiszemű birtokonbelüliek jogairól nem folytattak szakmai vitát. Nem váltak ismertté részletes tervek a reprivatizáció időbeli és egyéb korlátairól, például nagytulajdonok és a kisebb lakóházak, műhelyek, kocsmák eltérő kezeléséről. A földre nézve sem emlegettek kompromisszumos megoldásokat, sőt keresetlen szavakkal tolvajoknak, élősködőknek nevezték a szövetkezetek és állami gazdaságok tulajdon nélküli dolgozóit. Hozzátehetjük: a párt kései startolása és az elvaduló kampánylétkör nem csupán a szakmai szintű egyeztetéseket zárta ki, hanem egymás érveinek pusztá meghallását is.

Csak érzelmek és politikai lözungök csaptak össze. Ugyanazon pártok (az MDF-től a Fideszig) amelyek az államszocializmus egész negyven évét egyetlen sötét éjszakának nevezték, e kérdésben ádázul védtek a Rákosi- és Kádár-korszakban kialakult tulajdonviszonyokat. A visszaadás nem pusztán a „bentlakók” érdekeit sértette, legalább ennyire zavarta a nemzeti vagyon osztogatására szőtt terveket.

Meglehetősen nagy „közmegegyezéssel” a választások előtt hirtelen ösztűz zúdult a kisgazdákra. Nevetségessé tették, kigúnyolták őket. Torgyán személyében meg is lelték a párt komolytalanságát demonstráló politikai bohócfigurát. (Az urak a húszas években Nagyatáiban nehezebb ellenfélre találtak.) Szélsőjobboldalnak minősítették a pártot. S valóban sokszor voltak nevetségesek, anakronisztikusak, szélsőségesek – frontemberek és törzsközönségük egyaránt. Az már persze ízlés kérdése, hogy ha egy korpás gallérú parasztpolitikus a szörnyű aszályról beszél a parlamentben, akkor a gúnykacaj-e az egyetlen helyes reakció, pusztán azért, mert összekeverte a restrikiót a revízióval. Komikusan is felfogható az a szívszorító pillanat, amikor a kitelepítést, verést, padlássöprést, téeszbe hajtást, lóelvételt megélt nyolcvanvalahány éves, bottal vánszorgó, reszketeg öregember jön sárgult papírkáival a földjéért, és a magyarázat nyomán hirtelen ráébred, hogy a tulajdonba helyezés már bizonyosan a temetése utáni időpontra esik.

A kisgazdavezérek még tovább zengték a teljes reprivatizáció szent ügyét, ám harcuk egyre inkább a földre korlátozódott. Városi bázisukat a gazdasági program hiányában jobboldali populizmussal, körkörös radikalizmussal próbálták szélesíteni. A városok közvéleményében a párt mint különleges és periférikus jelenség, vagy éppen mint szélsőjobboldali mumus könnyelődött el. Politikálásuk szubkultúráként kapcsolódott a nagypolitikához. A falvakban azonban rendes kavarodás, helyenként hideg polgárháborús hangulat támadt nyomukban. Ott komoly nyomásgyakorló politikai tényezőnek számítanak – sok helyen már egészen 1989 végétől – napjainkig. Választási

kudarcaik valamennyire visszavetették őket, de csak egy részük mozdult el a realpolitika felé. A kisgazdákat minden történelmi mentőkörülmény ellenére súlyos felelősség terheli a faluban, a mezőgazdaságban történekkért, az összekuszálódott lelkekért, a józan belátás és kompromisszumkészség háttérbe szorulásáért.

Az idős parasztemberek megérték a várt hihetlent, a kommunizmus bukását. Örvendeztek és emlékeztek. Felszakadtak a régi sebek, mintha tegnap ejtették volna őket. Előbb óvatoskodtak, majd egyre jobban felbátorodtak. Ha a hihetetlen megtörtént, akkor megtörténhet a lehetetlen is! A hangosabbja revansért, bosszúért kiáltott. Most itt az alkalom, hogy minden jót elfeledjen, sőt egy idő után már őszintén tagadjon. Itt az alkalom, hogy minden rossz eszébe jusson. Vissza az elvesztett negyven évet, vissza az elrabolt drága földet. Vissza a földet ott, ahol volt, úgy, ahogy volt. Takarodjon le róla mostani bitorlója, hurcolja magával portékáit. Őt sem sajnálta senki, ő sem sajnál senkit. Azt hitték a kódisok, hogy tán örökké tart a potyarendszer. Vissza a földet, de azonnal, mert az idő kegyetlen.

A múlt megbotozása kevés, nem ad kielégülést. A jelenben kellett politikai győzelmet aratni, azaz a jelenben kellett ellenséget találni. Kommunista csekély számban lakozott a falvakban. Az a néhány régi vörös szegényparaszt alig mozog már, nincs mit ütni rajta. Ellenséget letek hát saját fiaikban, unokáikban, az agrárértelmiségben. Természetesen a konkrét álságos zöldbáró mindig a más fia volt. Örögi démonnak kezdték látni azokat, akikkel korábban kompromisszumokat kötöttek, akikkel a hatvanas évek közepétől gyümölcsözőan fellazították a kolhozrendszert, és magánvagyonokká tették a közös tulajdon jelentős részét. Felelevenedtek az agronómusok, a könyvelők, az elnökök gyarlóságai, kiskirályoskodásai. Egyszerre voltak ők a régi hatalom gyakorlati ellenzéke és falusi helytartói. A válság idején amúgy is törvénytörően szelektív gondolkodás most bennük látta minden bajok okozóját. Ezzel fátylat boríthatott ki-ki a maga kis hatalmaskodásaira. A bokarúgdosások közben a szemek a földre meredtek. Jótékonyan csökkent a beelátás a nemzeti vagyon nagyobbik része fölötti osztozkodásba, az agrárpolitika titkos vegykenyháiban folyó praktikákba.

Senki más nem érzett úgy rá a parasztság egy részének sérelmeire, mint a kisgazdák. Senki más nem tévedt úgy el a panaszáradatban, mint ők. Orvoslás helyett újabb illúziókat keltettek. Gyógyítás helyett újabb sebeket ejtettek. Nem is mindig az érzelmek tudatos és álszent meglovagolásáról volt szó. Sok kisgazdavezért egyszerűen elsodort a hangulat. Nem is nagyon mert valóságközelibb húrokat pengetni, nehogy gyávának tűnjön, nehogy elpártoljanak a hívek. A tényleges polgárparaszti kisgazdapolitikusok jó része már a kampány, a listaállítás során kiszorult a párt élvonalából. A rangidősség elve miatt a néhai kisgazdapárt megfáradt második-harmadik vonalbeli politikusai jöttek elő. A fiatalabb potenciális agrárpolitikuskokat hamar eltasztították maguktól. A választásig nagyon parasztpárti volt ludovikás urak nem túlságosan jeleskedtek agrárügyekben. Nemcsak a Nagyatádi Szabó Istvánok, Nagy Ferencek hiányoztak, nem voltak Rubinek Gyulák sem.

Elitjeik jelentős része nemigen kötődik szervesen a mostani agrárvalóságához. Vagy mert távol áll tőle, vagy mert túlságosan kicsiny közegben mozog. A reprivatizáció, a kárpótlás körüli kiélezett harc olyan csőlértést alakított ki, hogy csak a legutóbbi időben kezdtek beszélni a mezőgazdaság szerkeázgázóbb gondjairól, magáról a válságról és annak kezeléséről. Alig van ismeretük és főként koncepciójuk arról, mi is történik (történjék) ebben az országban privatizáció, kereskedelem, élelmiszeripar címszavak

alatt az agrárszférában. Aki megkísérel közülük színvonalas szakembergárdát gyűjteni maga köré, vagy netán komolyan venni a gazdák szövetkezését az új viszonyok között, hamar kollaboráns címkét kaphat.

A választási eredmény máig hatóan megroppantotta a pártot. Megbosszulták magukat a választások előtti győzelmi ünnepek. A hívek tábora az eredményhirdetés után lelkileg összeomlott. Paraszti táborukat érzelmileg is felkészületlenül érte pártjuk kudarc, valamint az agrárválság elmélyülése. Frusztrálttá váltak a reménybeli polgárparasztok, hasonlóan ellenségeként kezelt sorstársaikhoz, a szövetkezeti tagsághoz.

A kisgazdapárt vesztésként vonult be a koalícióba. A megígért kormányzati szereptől még remélhettek valamit, nem tudtak ellenállni az oly közelségbe került hatalom igazgatásának. Azóta vergődnek a kormánypártiság és az ellenzékiesség kettős szerepkörében. Többet foglalkoznak az egymás közti perlekedéssel, mint néhai bázisuk gondjaival. Kölcsönös kizárások, pártalapítási kísérletek, feljelentgetések, áruló- és ügynökkeresés. A kisgazdapárt története ebben a beállításban nem más, mint a kommunisták, Antall József és más ellenséges elemek ármánykodásának sorozata.

A kisgazdapárt eddig legalábbis nem vált a paraszti polgárosodás pártjává. Annyi biztos, hogy akarva-akaratlanul részben az új urak eszközévé, az agrárgazdaság leépítésének öntudatlan fedőszervezetévé lett. A közreműködésükkel megalkotott törvények, a benuháztatásuk révén korlátlanul agrárellenes gazdaságpolitika következtében a korábban középosztályosodó parasztság nagyobbik része visszacsúszik a proletárlétebe, vagy egy befelé forduló autark gazdálkodásba. Ami polgárosodás mégis végbemegy, az mellettük vagy ellenükre történik. Nem a kárpótlás végigvitelével vétettek, hanem, hogy a vélt nyertesek számára nem próbáltak felemelkedést segítő politikai és gazdasági környezetet teremteni. Ha még képesek váltani, pártorsuk is jobbra fordulhat, és az nem lesz a mezőgazdaság kárára.

Néhány tízezer jövőbeni mezőgazdasági burzsoá már eddig is sokat köszönhet nekik. Feltéve, ha azok az ügyeskedők, azok a föld- és privatizációs spekulánsok, vagyonelfecsérlők, akik könnyű tulajdonszerzésre rendezkedtek be – a szövetkezeti tagok, a kárpótlásra jogosultak többségének rovására, valamint az állami tulajdon terhére! –, valóban vállalkozókká válnak.

A demokratikus baloldali pártjai is elkövették a politikai hibák rájuk jutó részét. „Európa velünk van”, jön a jóléti állam – hirdették nem túl óvatos derűlátással a nevükben is szociáldemokraták. Később, látván a kisgazdák előretörését, odabiggyesztették programjuk végére a reprivatizációt. Róluk elég is ennyi.

A szocialistáknak jutott osztályrészül, hogy a szociáldemokrata értékeket az államszocializmus bukása után kikaparják a sárból és mocskokból. Ezzel együtt rájuk várt a tradicionális magyar szociáldemokrácia agrárortodoxiájának meghaladása. A parlamentbe bejutott pártok közül más nem vállalta fel a szövetkezeti tagság, a mezőgazdasági munkavállalók érdekeit.

Am a baloldal – hányadszor is egy évszázad során? – most sem ismerte fel kellően a tulajdon alapvető fontosságát a mezőgazdaságban. Furcsa, hogy miközben saját maradék ortodoxai, s a szó valódi értelemben vett reformkommunistái, valamint új baloldali kisebbsége ellenében is kezdettől határozottan a magántulajdon talajára helyezkedett, ezt az álláspontját nem volt képes átültetni a falusi körülményekre, a mezőgazdasági szférára. „A mezőgazdaságban nem a tulajdonkérdés az elsődleges, hanem a hatékonyság” – hangzott a hamis tétel. A dogma látszólagos igazsága csak fokozta a zavart. A szocialis-

ták támogatták a mezőgazdasági dolgozók tulajdonhoz jutását, de ezt a szövetkezeti átalakulás egyszerű részelemeként fogták föl. (A gyenge vidéki választási szereplés jórészt külsődleges okai és következményei nem tartoznak az írás tárgykörébe.)

A pártállami államszövetkezetekben a tagság alapvetően munkavállaló volt. Nem-hogy tulajdonosi, de szövetkezeti tudata sem alakulhatott ki. Ettől viszont még élt benne a tulajdon utáni vágy. Ahogy a kampány során kezdte érezni a munkahelyét fenyegető veszélyt, már értéknek tekintette a szövetkezetet. Bár sokuk még akkor sem fogta fel, hogy itt nem egyszerű főnök- vagy munkahelycsere van kilátásban. „Eddig az elnök cselédje voltam, valakié majd csak leszek ezután is” – hangzott az egyik vélemény. Mások viszont már szinte ott látták magukat újra az uradalmi közös cselédkonyhán.

A földszerzésre vagy legalább érzékelhető tulajdonlásra törekvő falusi kis egzisztenciák nagyon is rászorultak volna a baloldal pártfogására. Sokan csak azért kívánták vissza a földet, hogy egyszer végiglépjék, majd újra szövetkezzenek vele. Politikai és gazdasági segítség hiányában vagy vissza sem kérték (ez esetben a nagyhalak viszik el történelmi jussukat az árveréseken), vagy rögtön a megszerzés pillanatában el is kótyavetyélik. A törvények késlekedése, a gyeplő teljes odadobása a kormányzás első két évében, az agrárszféra magára hagyása a perspektívtalanság érzetével töltötte el az embereket. Valóban lassan lendült neki a földvisszaigénylés hulláma. Ez a tulajdon ügyét eljelentéktelenítő, a kárpótlásra sommásan legyintő álláspontokat látszott igazolni. A szocialisták a hatalmi harc eldőlése után sem ösztönözték eléggé a kisembereket tulajdoni jussuk megszerzésére, rögzítésére. „Vedd ki a részed a tulajdonból, és társulj vele”, talán ez lett volna a helyes jelszó. Megtévesztőek voltak a föld iránti közömböségről felhallatszó helyi híresztelések. Sokszor olyanok erősítették e hiedelmeket, akik a szövetkezeteket az új világban is valamiféle kollektív uradalomként képzelték el. Mások egyszerűen a konkurenciát akarták gyengíteni. Az alacsony földárakban és könnyű tulajdonharcolásban reménykedők dicsérték a passzivitást, „óvtak” a magántulajdonnal együttjáró nehézségektől.

A szocialisták a legutóbbi időig alig-alig jutottak el közvetlenül természetes bázisukhoz, a szövetkezeti tagsághoz, a mezőgazdasági munkásokhoz és a paraszti kisegzisztenciákhoz. A politikai gettóhelyzet és a tájékoztatási blokádnak mellett ebben számos más tényező is közrejátszott. A szövetkezeti önszerveződés szálait az elmúlt negyven év éppúgy elvágta, mint minden más civil szervezet esetében. E hagyományok újjáélesztése ennyi idő alatt – különösen egy szocializmusnak nevezett rendszer bukása utáni légkörben – nem sikerülhetett. A szövetkezeti tagság is meglepődve tapasztalhatta, hogy a szövetkezet ismét csak gyanús fogalomná vált, akárcsak a sztálini modellben. Miközben a posztszotalinista állami tulajdon felélése és osztogatása szinte zavartalanul folyt és folyik, a szövetkezeti szektort szűnni nem akaró támadások érik. E helyzetben a szövetkezeti tagság választás elé került: vagy a korábban nem túlságosan imádott vezetői mögé terelődik, mintegy behúzódva az ostromlott erődbe, vagy szétszéd, és az ellenséges erők könnyű prédájává válik.

A szocialisták egyfajta kényszerházasságba kerültek az agrárértelmiséggel. E réteg többsége – részben egzisztenciális okok miatt is – kezdetben egyáltalán nem akart a szocialistákkal szövetkezni. A szocialista pártról sem derült ki azonnal, képes-e valóban új pártként politizálni. Akadt az agrárszakemberek között olyan is, aki korábbi életviteléből fakadóan a kimúlt rendszerhez kötődő MSZMP-re kacsingatott. Sokan egyszerűen lelkileg nem tudták feldolgozni a történeteket, saját addigi életpályájukhoz való viszo-

nyukat. Döntő többségük azonban, ha nem is a pártosodás értelmében, de a modern politikai áramlatok felé orientálódott. Övéihez és a szövetkezetekhez való érzelmi kötődés okán az átlagosnál nagyobb lehet körükben a baloldali értékeket vallók aránya. Szívük és érdekük szerint nem kevesen közeledtek a liberálisokhoz, vagy éppen a nemzeti konzervatívokhoz, a kisgazdákhoz. Ha ezt önfeladás nélkül tették, hamar orrba- verés volt a fogadjisten.

Egy részük erre a szárnya alá húzódkkal együtt bezárkózott a tsz-majorokba. Lehúzták a rolót, nehogy ki kelljen tekinteni. Az elhúzódo állóháborúban nem kevés – főként a vállalkozó kedvű térségektől távolabb eső – szövetkezet visszamerevedett. Némelyik valóságos rezervátum képét mutatta. Már csak dacból sem változtattak nevet, kint hagyták az asztalokon a Lenin-szobrokat, a folyosókon a bekeretezett vörös vándorzászlókat. Itt-ott még a választások után egy évvel is csodában, a kisgazdák vereségében stb. reménykedtek. A „nem törnek át” hangulata töltötte el őket. „Ide jöjjön a Barattyosba Torgyán földet osztani, ha mer”, „bennünket csak az érdekel, tudunk-e a hó végén bért fizetni” – vidéki körútjain gyakran hallott ilyesmiket az ember. A végjáték-hangulatban sok helyütt beteljesült az eredendően hamis vád is: „utánunk a vízözön, éljük fel, amink van, adjuk el, vigyük haza, amit lehet”.

A szocialista párt egyik szélén még hittek a szovjet és az NDK-piac által mesterségesen gerjesztett agrárkonjunktúra továbbvitelében. A másik szélén meglehetősen érzéketlenség mutatkozott a falu gondjai iránt. A „középen” uralkodó álláspont szerint a mezőgazdaság leépítése az Európába jutás előfeltétele. (Ez a bizonyos fokig helyes, ám a részleteiben való végiggondolatlanosság miatt veszélyes nézet majdnem mindegyik rendszerváltó párt politikáló magját jellemezte.) Az említett „mérvadó” szocialista körök csak későn észlelték a katasztrófát: a vezényelt leépítés (helyesebb lenne szelektív visszafogásról beszélni) és a kaotikus szétzilálódás közti „árnyalatnyi” különbséget.

A fentiek ellenére csak a szocialistákon múlik: felismerik-e, hogy agrárpártiságra vannak ítélgetve. A történelmi szituáció vissza nem térő alkalmat ad erre. Most először szakadt meg a rossz magyar hagyomány: az úgynevezett népi és urbánus baloldal külön szálakon futó politikálása. Elrontani persze még mindent el lehet.

Végezetül elmondhatjuk: nem csupán a szociális béke és az európai befogadás terheit hártották (hártódott) rá a mezőgazdaságra. A politikai ellenfelek „közmegegyezése” révén a falu a politikai harcok egyetlen nyílt terepévé lett. Az MDF és az SZDSZ paktuma a kormánykoalícióra ruházta az agrárszféráért, a földtulajdonért való teljes felelősséget. A koalíción belüli vita során a miniszterelnök csak az alkotmánybíróság közreműködésével tudta semlegesíteni a kisgazdák radikális reprivatizációs programját. A kárpótlási törvény már csak a földnél tette lehetővé a burkolt reprivatizációt. Az alkotmánybíróság itt viszont megnyitotta a földhöz jutást a földdel soha nem rendelkező kárpótlásra jogosultak számára is. A városok „bentlakói”, a birtokban lévőkhöz tehát megvédték érdekeiket a régi tulajdonosokkal szemben. Azon az áron is, hogy a parasztságnak még a mezőgazdaságtól messze esők terheiből is részt kell vállalnia.

Az adózók két éve alatt nem jutott energia átgondolt agrárpolitikára, az új intézmények kiépítésére. Az így előálló veszteség talán még a korábban leírtak következményeinél is súlyosabb lehet. A mezőgazdasági termelés sajátosságaiból fakadóan itt egy év kiesés is visszafordíthatatlan leépítési folyamatokat indít el.

Mint a magyar történelem elmúlt évszázadában mindig, a polgárosodni vágyó parasztság most sem jutott megfelelő politikai képviselőhöz. Hozzájárult ehhez még – mintegy ráadásul – az agrár-érdekszervezetek gyengélkedése is. A régi az új hatalmasok

szemében legitimitáshiánnyal küzd, az újak a kiforratlan tulajdonviszonyok közepette vagy föl sem álltak, vagy túlságosan politikai-ideológiai befolyás alá kerültek, pártversengés tárgyává lettek.

Nehéz ma még felmérni, mi következik ezután. A történelem által fölkinált valamennyire szerves polgárosodás esélyei mindenesetre elenyésztek. A szívós magán- és kiscsoportos stratégiáknak köszönhetően a parasztság egy része mégis polgár lesz. Sokakból viszont még „proletár” sem. Egy paraszti létből kitörni nem tudó, viszonylag széles réteg még sokáig fog kísérletezni a megkapaszzkodással. A kicsit nyugatos, kicsit vadkeleti kapitalizmus vastörvényei talán lerövidítik majd e kínlódás periódusát. A paraszti jellegű életforma végleges eltűnéséről szóló jóslatokba ennek ellenére nem bocsátkozunk.

